

Zadanie publiczne pn. II Konferencja naukowa „Trwanie pod obcą władzą – wojna i ludzie. Mazowsze Północno-Wschodnie w okresie zaborów” dofinansowana ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Dr hab. Jan Mironczuk prof. WSTS

Rola mniejszości wyznaniowych w rozwoju gospodarczym Mazowsza Północno-Wschodniego w okresie zaborów

Wprowadzenie

Miasto Ostrołęka już od półwiecza posiada całkiem solidną monografię, z 5. wydaniem¹. Można w niej znaleźć sporo informacji o okolicznościach przybywania do miasta kolejnych mniejszości narodowo-wyznaniowych. Już jednak o ich organizacji, w tym religijnej, a nawet o miejscu w życiu codziennym miasta, wiadomości jest niewiele. W ostatnich latach powstały dwie monografie nakreślające dzieje zarówno mniejszości wyznaniowych chrześcijańskich (w okresie zaborów byli to ewangelicy-luteranie i prawosławni oraz „wiejscy” mariawici), jak i społeczności żydowskiej; uwaga badacza w tym przypadku była jednak „rozproszona” – na cały powiat, który do 1867 r. obejmował tereny łącznie trzech b. powiatów².

Celem prezentowanej pracy jest skupienie się i opisanie zmieniającej się struktury narodowo-wyznaniowej samego miasta Ostrołęki. Za konieczne jednak uznano zarysowanie procesów i zjawisk polityczno-społecznych na Mazowszu, które warunkowały sytuację w Ostrołęce. Ostateczny cel spowodował wszakże możliwość przyjrzenia się losom „źródłowych” przedstawicieli opisywanych społeczności. Uszczegółowiono też niektóre zjawiska, jak np. przedsiębiorczość poszczególnych grup.

Poza zapoznaniem się z dotychczasową literaturą przedmiotu, ponownie przyjrano się znanym źródłom archiwalnym i drukowanym, a także wykonano nową kwerendę archiwalną. Głównie dotyczy to zespołu akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, znajdującego się w Archiwum

---

¹ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2022 (Wydanie piąte).

² J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*, Ostrołęka 2007 (Wyd. II, Ostrołęka 2024); tenże, *Żydzi w powiecie ostrołęckim do I wojny światowej*, Ostrołęka 2011.

Głównym Akt Dawnych. W jego ogromnej zawartości znajduje się 25 j. a. odnoszących się do Miasta Ostrołęki lat 1809-1867 (zamieszczono też pojedyncze starsze dokumenty, również z końca Rzeczypospolitej). Bogactwo informacji tam zawartych daje możliwość historykom do badania wielu zagadnień - głównie gospodarczych, ale „przy okazji” także wyznaczonych w celach niniejszej pracy. Oczywiście najwięcej informacji o sprawach wyznaniowych można znaleźć w zespole Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, obejmującym bez mała cały badany okres. Spenetrowano też inne, mniejsze zespoły akt, znajdujące się w sąsiadujących z regionem archiwach.

1. Jednolita Ostrołęka

Do czasów zaborów powiat ostrołęcki należał do ziemi łomżyńskiej, a województwa mazowieckiego, natomiast parafie dekanatu ostrołęckiego (powstał w 1775 r.³) podlegały biskupowi płockiemu. Pierwszymi „obcymi” na jednolitym etnicznie Mazowszu, byli Żydzi, którzy pojawili się w powiecie ostrołęckim stosunkowo późno. Spośród najbliższych miast długą tradycję gminy żydowskiej posiadał Maków Mazowiecki, Żydzi mieszkali również od dawna w Różanie⁴.

Ostrołęka, bardziej oddalona od głównych szlaków handlowych, wydaje się, że była po prostu mniej atrakcyjna dla potencjalnych kupców żydowskich. Najważniejszy jednak był fakt, że miejscowi kupcy i rzemieślnicy dbali o unikanie konkurencji – 31 sierpnia 1622 r. Zygmunt III potwierdził przywilej *Artykuły dla kupców i piwowarów miasta Ostrołęki*, gdzie ograniczono możliwości handlu i propinacji dla *postronnych* pod groźbą surowych kar⁵. Ten dokument jest właściwie negatywnym dowodem na obecność Żydów w Ostrołęce⁶.

Źródłem do poznania struktury wyznaniowej na terenach określonych parafii katolickich były wizytacje dokonywane na polecenie biskupa płockiego: *W świetle wizytacji z 1775 roku dorosłą ludność parafii ostrołęckiej szacowano na 2374 osoby dorosłe (przystępujące do spowiedzi i komunii) oraz blisko 1000 dzieci. W parafii mieszkało 65 Żydów i jedna rodzina luterańska (5 osób). Ogółem w latach osiemdziesiątych XVIII wieku w parafii mieszkało ponad 3400 osób, z czego ponad 1600 w Ostrołęce*⁷. Liczby te nieco wzrosły w 1781 r.: katolicy – 3681, ewangelicy -10, żydzi - 98⁸. Niestety, brakuje w protokołach wizytacyjnych „rozpisania” określonych kategorii wyznaniowych na miejscowości w parafii (prócz miasta, do parafii należały 24 wsie, w tym 10 wsi w ziemi różańskiej).

Źródła państwowe wytworzone w ostatnich latach Rzeczypospolitej wykluczają obecność Żydów w Ostrołęce. Spis podatkowy ludności żydowskiej z 1790 r. nie wykazywał Ostrołęki wśród miast i osad, które zamieszkiwała ludność żydowska⁹. Także spis ludności i posesji przeprowadzony w Ostrołęce w styczniu 1792 r. przez lustratorów Komisji Policji Obojga Narodów, którzy *chodzili systematycznie od domu do domu*, wykazał, że w mieście i na przedmieściach mieszkało łącznie 1480 mieszkańców na 359 posesjach i byli to wyłącznie chrześcijanie¹⁰. Tak to przynajmniej wynika z

³ Por. B. Kalinowska, *Powstanie i obraz dekanatu ostrołęckiego w świetle akt wizytacji generalnej 1775 roku*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” (dalej: „Zeszyty Naukowe OTN”) nr XIII, Ostrołęka 1999, s. 43-55.

⁴ Zob. J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, Warszawa 1993, s. 7.

⁵ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 74-75.

⁶ *Encyclopaedia Judaica*, Jerozolima 1972, t. 12, s. 1517: *Stalego osiedlenia nie było w Ostrołęce przed 19 w. Jednakże wzmianka o Żydach wystąpiła w dokumencie z 1622 r.* (tłum. z ang. własne).

⁷ B. Kalinowska, *Spółczesność parafii ostrołęckiej w latach 1753-1762 w świetle księgi chrztów*, w: *Ecclesia Ostrolencensis. Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Ostrołęce*, praca zbiorowa pod red. M. Przytockiej, Ostrołęka 2013, s. 153.

⁸ Za: M. Przytocką, *Historia parafii ostrołęckiej*, w: *Ecclesia Ostrolencensis*, s. 113.

⁹ Zob. Z. Guldon, L. Stępkowski, *Spis ludności żydowskiej z 1790 roku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”(dalej: „Biuletyn ŻIH”) 1986, nr 3-4, s. 123-130; J. Gołota, *Tło historyczne i społeczno-gospodarcze Księgi Żydów ostrołęckich, od powstania gminy do Holocaustu*, w: „Zeszyty Naukowe OTN” nr XVI, Ostrołęka 2002, s. 185.

¹⁰ Za: Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 104-116.

nazwisk (i imion) właścicieli posesji. Dodatkowo, w zbiorczym zestawieniu domów podano: *miejskie drewniane: w Rynku – 32 , w ulicach– 180, na przedmieściach – 115 , duchowne na Poświętnym [należącym do proboszcza – J. M.] drewniane – 7, własnych szlacheckich – 0, żydowskie – 0. Ludność w domach Miejskich: płci męskiej – 412 , płci niewieściej – 44 8, w Duchownych: płci męskiej – 7, płci niewieściej – 20, w szpitalu: płci męskiej – 5, płci niewieściej – 7¹¹ . Szczególnie interesująca była w tym miejscu informacja wykluczająca posiadanie przez Żydów domów w Ostrołęce.*

Badania akt stanu cywilnego, wytwarzanych dla ludności żydowskiej od 1826 r., wykazują jednak, że pojedynczy Żydzi zamieszkiwali miasto, przynajmniej czasowo – np. niejaki Abel Berenter urodził się w Ostrołęce w 1783 r.¹²; jeszcze wcześniej urodził się chłopiec żydowski, który został ochrzczony w mieście „po katolicku”, jako 11-latek, w 1757 r. i otrzymał „nowe imię” i nazwisko – Józef Franciszek Październicki¹³. Nie zmienia to jednak zasadniczo twierdzenia, że w czasach Pierwszej Rzeczypospolitej Ostrołęka była miastem bez zauważalnej obecności społeczności żydowskiej (nie mówiąc już o ewangelikach). Zupełnie więc niezrozumiałe są podawane w literaturze dane o rzekomym powstaniu w tym czasie gminy żydowskiej i założeniu cmentarza¹⁴; wydaje się, że można to tłumaczyć jedynie brakiem zapoznania się autorów ze źródłami archiwalnymi.

2. Wpływ władz pruskich (i polskich) na zmiany struktury społecznej

2.1. Kolonizacyjna akcja władz pruskich

Po rozbiorach Rzeczypospolitej "właścicielem" Mazowsza (właściwie jego północnej i centralnej części) stały się protestanckie Prusy. Północne Mazowsze wcielono do tzw. Prus Nowowschodnich (ze stolicami departamentów w Płocku i Białymstoku), a środkowe (departament warszawski) do Prus Południowych¹⁵. Po reformie administracyjnej z 1797-1799 r. powiększony powiat ostrołęcki (o b. ostrowski i nurski) znajdował się w departamencie płockim¹⁶.

Celom germanizacyjnym miała służyć kolonizacja niemiecka. Poza napływającą kadrą urzędniczą (niższe urzędy czasowo pozostawiono Polakom) i stacjonującymi wojskami pruskimi,

¹¹ AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego, sygn. 233 , k. 533, Tabela Rapportu Miasta Ostrołęki w Województwie Mazowieckim, Ostrołęka, 3 II 1792 r. Dokumenty, zarówno archiwalne, jak i drukowane, są cytowane w formie oryginalnej.

¹² J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym w Ostrołęce w świetle Księgi ślubów 1830–1843*, „Kwartalnik Historii Żydów” (dalej: „KHŻ”) 2008, nr 1(225), s. 69. Faktu urodzenia się „zakazanego” Żyda w Ostrołęce nie odnotowano jednak w wydarzeniach miasta za ten czas – AGAD, Grodzkie ostrołęckie 1783–1784.

¹³ Za: B. Kalinowska, *Spółeczeństwo parafii ostrołęckiej*, s. 194.

¹⁴ *Księga Żydów ostrołęckich*, s. 43 : *Żydowska Gmina powstała w Ostrołęce w 1794 r. i od tamtego roku datuje się także założenie kirkutu*. Autorzy tego opracowania powołują się na: I. Oberlander, *Almanach gmin żydowskich w Polsce*, t.1, Warszawa 1939, s. 176–177. Zgodę na zakładanie kirkutów wydawali właściciele miejscowości, do których sprowadzali Żydów: *W przywileju wielkorządcy Olbrachta Gasztolda z 1522 r. dla 9 rodzin żydowskich, sprowadzonych do Tykocina z Grodna czytamy: «Miejsce też kładzenia się, gdzie martwe chować mają, daliśmy im za ogrody, wjeżdżając w bór pierwszą górą nad rzeką»*. *Cmentarze żydowskie lokowano także, podobnie jak chrześcijan, obok świątyń [...] Dopiero od początku XIX wieku władze carskie unormowały lokowanie cmentarzy wszystkich wyznań [...] Poczęto je świadomie sytuować w dużej odległości od miast* – T. Wiśniewski, *Specyfika, typologia, stan zachowania i ogólna charakterystyka cmentarzy żydowskich Białostocczyzny*, w: *Cmentarze żydowskie. Studia z dziejów kultury żydowskiej w Polsce*, pod red. J. Woronczaka, t.2, Wrocław 1995, s. 121 –122 . Ostrołęcki kirkut został usytuowany w odległości ok. 0,5 km od XIX-wiecznego miasta. Ostrołęcka gmina żydowska została formalnie powołana w 1822 r., z tego też czasu zapewne pochodzi założenie cmentarza.

¹⁵ Zob. *Historia Polski*, t. II (1764-1864), cz. II (1795-1831), pod red. S. Kieniewicz i W. Kuli, Warszawa 1958, s. 55; A. Kociszewski, *Mazowsze w epoce napoleońskiej*, Ciechanów 1976, s. 32-39.

¹⁶ Por. A. Kociszewski, *Mazowsze*, s. 32 i n.

nowe władze zaczęły organizować osady dla kolonistów¹⁷. W Płocku, do którego napłynęła rzesza urzędników, szybko zmieniała się struktura narodowościowa i wyznaniowa¹⁸. Przybyli na Mazowsze koloniści zamieszkali nie tylko w dobrach państwowych, ale i w posiadłościach polskich właścicieli ziemskich, w tym i klasztorów. *W ten sposób polska szlachta chciała zwiększyć swoje dochody, zagospodarowując nieużytki i osiedlając na nich niemieckich chłopów i rzemieślników*¹⁹. Wyróżnił się w tym zakresie hrabia Feliks Łubieński, który sprowadził kolonistów do swoich dóbr w 1800 r. i założył dla nich 11 osad.

Przybywający koloniści byli wiernymi Kościoła ewangelicko-augsburskiego²⁰. Tam, gdzie powstawały osady, zaczęto organizować parafie luterańskie. W 1802 r. ewangelicy łomżyńscy zwrócili się do króla Fryderyka Wilhelma III o utworzenie parafii²¹, sprawa jednak nie doszła do skutku w tym czasie. Wraz z organizacją parafii budowano kościoły. Parafie były utrzymywane przez władze pruskie lub przez właścicieli majątków, na których terenie istniały. Wspomniany hrabia Łubieński pomógł w organizacji parafii w Wiskitkach (1805 r.): *łożył na utrzymanie pastora i budowę kościoła, żywo interesował się życiem religijnym swoich kolonistów*²².

Liczba ewangelików na Mazowszu Północnym, nieznaczna w Pierwszej Rzeczypospolitej, w czasach pruskich wzrosła w departamencie płockim do 5879 rodzin - z tego w powiecie lipnowskim 3500, pułuskim 700, przasnyskim 428, ostrołęckim 148, mławskim 703. W samym Płocku zamieszkiwało 400 rodzin ewangelickich²³.

Rządy pruskie jednak szybko się skończyły, a wraz z powstaniem Księstwa Warszawskiego wielu kolonistów opuściło "Prusy Nowowschodnie". W szczególnym stopniu dotknęło to stolicę departamentu płockiego: *JWPan Hellmann, Pastor zgromadzenia tutejszego, wyznania luterskiego [...] w przyłączonym tu w kopij urzędowej memoryale o dymissyą i o pozwolenie do wyniesienia się w Prusy, wniosek uczynił, z przyczyny, iż przez wyprowadzenie się z Płocka większej części Oficjalistów Pruskich tak dalece dochód jego uszczuplony został, iż teraz na utrzymanie się jego niewystarcza*²⁴. W cytowanym dokumencie donoszono, iż w ewangelickiej parafii płockiej zostali tylko rzemieślnicy i

¹⁷ Tamże, *Mazowsze*, s. 55: *wyszukiwano miejsca wśród bagien, lasów i nieużytków na zakładanie osiedli. Ofiarą zaczęły padać, celowo przed rozbiorem zachowane lasy w dobrach królewskich i kościelnych. Między innymi wycięto las na wschód od Ostrowi Maz., gdzie założono 5 wsi. Warto nadmienić, że pruska gospodarka leśna na Mazowszu Północnym wyrażała się corocznym wywozem do Gdańska 26 tys. sosen i 300 dębów.*

¹⁸ Tamże, s. 56: *W 1802 r. struktura narodowościowa Płocka była następująca: 48,1% Niemców, 28,6% Żydów i 23,3% Polaków [...] zagroziło [to - J. M.], że element niemiecki wyprze z życia gospodarczego, handlu i rzemiosła ludność polską lub ją zniemczy.*

¹⁹ T. Stegner, *Polacy-ewangelicy*, s. 19.

²⁰ H. Wiercieński, *Niemcy w Królestwie Polskim*, „Biblioteka Warszawska” 1908, t. 3, s. 211: *ze względu, że około 95% Niemców należy do wyznań protestanckich, liczby protestantów odpowiadają niemal liczbie Niemców.*

²¹ Cz. Brodzicki, D. Godlewska, *Łomża w latach 1794-1866*, Warszawa 1987, s. 19.

²² T. Stegner, *Polacy-ewangelicy*, s. 18.

²³ A. Kociszewski, *Mazowsze*, s. 57.

²⁴ *Zdymisjonowanie płockiego pastora Hellmanna - czerwiec 1808 [w]: Mazowsze Północne w XIX-XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956*, zebra. i przygot. J. Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997, s. 28. W niniejszym opracowaniu zachowuje się oryginalną pisownię cytowanych źródeł drukowanych, jak i archiwalnych.

liczba niemała bliskich kolonistów przez wojnę zubożałych. Mazowsze Północne zachowało swój polski charakter, zaś akcja kolonizacyjna skończyła się w tym okresie niepowodzeniem²⁵.

Pomimo zmieniających się władz politycznych, część kolonistów niemieckich pozostało. Komisarz obwodu przasnyskiego 16 listopada 1816 r. zwrócił się do Komisji Woj. Płockiego w sprawie prowadzenia Nabożeństwa Ewangelickiego w Mieście Przasnyszu. W rzeczywistości było to powtórzenie sprawy sprzed kilku lat: *Wedle życzenia niektórych znaczniejszych obywateli Wyznania Ewangelickiego w Mieście Przasnyszu zamieszkałych, polecone zostało byłemu Proprefektowi powiatu przasnyskiego jeszcze pod dniem 18 Października 1810 Roku przez byłego Prefekta aby względem funduszu na utrzymanie Xiędza Ewangelickiego i innych do odbywania nabożeństwa potrzebnych²⁶ „przyłożył się”.* W 1812 r. ewangelicy przasnyscy zwrócili się do proprefekta, że na utrzymanie księdza i służby kościelnej uczynią składki, a by ten przekazał im niewielki kościół św. Ducha na nabożeństwa. Ten jednak uznał, że to wywoła duże niezadowolenie katolików i by ewangelicy kościół *sami sobie wystawili²⁷*. Warto w tym miejscu zauważyć, że omawiany kościół św. Ducha został rozebrany w czasie okupacji hitlerowskiej, wraz z synagogą²⁸.

2.2. Próba “uprzemysłowienia” ziem północno-wschodnich Królestwa Polskiego

Rządy Księstwa Warszawskiego okazały się jeszcze krótsze niż pruskie.. Mazowsze, które w nowym podziale administracyjnym znalazło się w Królestwie Polskim pod berłem Aleksandra I, obejmowało województwa płockie, mazowieckie, północną część sandomierskiego i zachodnie skrawki podlaskiego i augustowskiego. Nowe władze zmierzyły się z trudną sytuacją gospodarczą Królestwa: *Przemysłowi brakło ochrony celnej i chłonnego rynku zbytu; ponadto zła sytuacja skarbu uniemożliwiała wydatną pomoc państwa. Sytuacja zmieniła się zasadniczo, gdy - w roku 1821 prezesem Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu został książę Ksawery Drucki-Lubecki [...] Oceniając trafnie położenie, w jakim się kraj znalazł, wysunął on program gospodarczy, który z żelazną konsekwencją i twardą nieustępliwością realizowany miał niebawem dać świetne rezultaty [...] Przekształcenie kraju wyłącznie rolniczego w rolniczo-przemysłowy - oto cel, do którego Lubecki konsekwentnie zdążył [...] Skąd wziąć rzesze pracowników? Lubecki widział rozwiązanie tego zagadnienia w werbunku cudzoziemców. Uważał słusznie, że na dany znak [...] znajdzie się w granicach Królestwa mnóstwo niemieckich robotników, których system prohibicyjny "pozbawia żywiącego ich dotąd zajęcia²⁹*. Początkowo za teren osadnictwa wzięto pod uwagę województwa

²⁵ A. Kociszewski, *Mazowsze*, s. 57: *Pozostałą [poza Żydami - E. i J.M.] część stanowiła ludność chrześcijańska, wśród której był pewien procent Niemców, trudny już dziś do ustalenia. Pomimo braku jednolitego charakteru ludność departamentu płockiego była w większości ludnością polską, katolicką i wiejską.*

²⁶ AGAD, CWW, sygn. 1206, s. 6, Pismo Komisji Woj. Płockiego Wydz. Wyznań Rel. I Oświecenia Narodowego z 26 listopada 1816 r. do KRWRiOP.

²⁷ Tamże, s. 9.

²⁸ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Przasnysz>, dostęp 16 sierpnia 2024 r.

²⁹ W. Ostrowski, *Świetna karta z dziejów planowania w Polsce 1815-1830*, Warszawa 1949, s. 16-19. Dalej (s. 20) autor wyjaśnia uwarunkowania i formy werbunku: *po roku 1815 tania angielska maszynowa przędza i wyroby bawełniane zalały Europę pogarszając gwałtownie sytuację niemieckich rękodzielników. Gdy w dodatku polskie i rosyjskie rynki zbytu zostały dla nich odcięte granicą celną [...] wówczas całe rzesze zubożałych rękodzielników niemieckich poczęły upatrywać w emigracji do Królestwa Polskiego jedyny ratunek przed zagładą. Werbunek cudzoziemców [...] przyjął formy na szeroką skalę zakrojonej planowej akcji rządowej. Do zapewnienia przybyłom szeregu przywilejów i korzyści wysłano za granicę agentów, którzy mieli przekonać rękodzielników, jakich brak było w kraju, o czekających ich w Królestwie Polskim pomyślnych warunkach pracy; emisariusze otrzymywali wynagrodzenie za każdą sprowadzoną rodzinę. Sytuacja ta nastąpiła również i z tej przyczyny, że dzięki staraniom Lubeckiego w 1822 r. zniesiono granicę celną między Królestwem a Cesarstwem, a w 1825 r. podpisano z Prusami konwencję, która m.in. zamykała import*

kaliskie i mazowieckie. *Niebawem województwa mazowieckie i kaliskie swą produkcją przemysłową pozostawiły daleko w tyle resztę kraju*³⁰.

Coraz lepsze efekty i dalsze perspektywy "uprzemysłowienia" zachodniego Królestwa prowadziły jednak do podziału kraju na "Polskę A" i "Polskę B"; *nierównomierny poziom gospodarczy staje się przedmiotem obrad Rady Administracyjnej [w 1825 r. - J.M.] [...] Ażeby ten stan zmienić, powinien rząd, zdaniem Zajączka, ułatwić zakładanie manufaktur w większych miastach województw prawobrzeżnych, jak np. w Pułtusku, Ostrołęce, Łomży i Augustowie. Komisarz fabryczny województwa kaliskiego Dunin, który na swej dotychczasowej placówce dał się poznać jako dzielny i energiczny organizator, otrzymuje teraz zadanie urządzenia osad fabrycznych w województwie plockim i augustowskim*³¹. Aby zachęcić kolonistów do urządzenia w tych miejscach, wznoszone były kosztem rządu liczne domki mieszkalne [...] *W każdej osadzie budowano po 6 dwufamilijnych domów rządowych na pierwsze pomieszczenie z zagranicy przybyłych rękodzielników*³².

4 listopada 1825 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji wydała postanowienie o urządzeniu osady fabrycznej (Nowe Miasto) w Ostrołęce. Osada ta *szczególnie na rędzodzielnie tkanek lnianych i bawełnianych jest przeznaczoną*. Wedle planu, Nowe Miasto zostało ulokowane na prawym brzegu Narwi, między odnogą Narwi (wzdłuż drogi na Myszyniec) a Omulwią. Teren ten położony między „trzema” rzekami, częściowo należał do rządowego folwarku Omulew, a częściowo wymieniono grunty z ziemiami należącymi do probostwa oraz właścicieli prywatnych (ogółem 356 morgów)³³. Wśród właścicieli gruntów „do wymiany” znalazł się też niejaki Srull³⁴ oraz Józef Szteger i Rywka Rubinsztejn³⁵. Grunty wymieniano z posiadłościami proboszcza (ks. Wojciecha Dłużniewskiego), któremu to rekompensowano w postaci nadania łąk na prawym brzegu Narwi oraz

---

sukna pruskiego przez Królestwo Polskie.

³⁰ Tamże, s. 25: *Chcąc oprzeć całą akcję na zagranicznych rzemieślnikach i przedsiębiorcach rząd zwrócił uwagę na te polacie, które leżały najbliżej ojczyzny przyszłych osadników.*

³¹ Tamże, s. 27. Poza czynnikiem wielkości miasta do założenia tam osady fabrycznej, istotnym też był *dostatek lasów w okolicy. Drzewo potrzebne było do budowy domów, fabryk, warsztatów i sprzętów, a także dla celów opałowych. Gęste, ciemne bory, szumiące od wieków wokół skromnych miasteczek rolniczych, przyczyniły się do usytuowania w nich przemysłu po to, aby w końcu paść jego ofiarą*- tamże, s. 38.

³² Tamże, s. 66.

³³ AGAD, KRSW, sygn. 4461 (Dzieło urządzenia osady rzemieślników przy Mieście Ostrołęce w Woj. Plockim), s. 4-34, Opis wyjaśniający Plan urządzonej osady dla Rzemieślników przy mieście Obwodowym Ostrołęce, sporządzony w Ostrołęce 25 listopada 1826 r.: *Miasto Ostrołęka [...] ludności Chrześcijańskiej 1070 dusz, Żydów 436 dusz, ma 15 Domów murowanych, 159 drewnianych, w upadającym stanie będących*; tamże, s. 34-55, Obraz, czyli statystyczne wiadomości Miasta Ostrołęki w obwodzie ostrołęckim woj. plockim, sporządzony w Urzędzie Muncypalnym Miasta Ostrołęki 29 listopada 1826 r. – wśród domów w mieście stała już drewniana bożnica, na przedmieściach domów było 142 (wszystkie drewniane). Ludności chrześcijańskiej było w mieście: mężczyzn -783, kobiet -723, na przedmieściach odpowiednio: 554 i 502, żydów łącznie: w mieście – 436, na przedmieściach -54; ogółem więc: chrześcijan -2562, żydów – 490.

³⁴ AGAD, KRSW, sygn. 4461, s. 86-87, Regest pomiarowy wymian gruntów od prywatnych Obywateli Miasta Ostrołęki na przedmiot urządzenia Osady Rękodzielnej.

³⁵ AGAD, KRSW, sygn. 4461, s. 154-155, Układ o nabyciu gruntu ornego od Józefa Sztegra z 20 września 1826 r., także, s. 199-201, Układ... od star. Rywki Rubinsztejn.

płacenia 167 zł 16 gr *corocznie i regularnie przez Kassę Miasta Ostrołęki*³⁶.

Prace rozpoczęto na wiosnę 1826 r. Na koszt rządowy początkowo budowano od strony Omulwi, obok już wystawionego przez tkacza domu, 10 dwurodzinnych domów (każdy o wartości 2700-2800 zł, wykupywane w ratach przez osadników) dla spodziewanych rękodzielników. Pozostałym, którzy mieli przybyć i budować się w stronę wschodnią, ku Ostrołęce, zapewniono też inne bardzo dogodne warunki (bezpłatne korzystanie z lasów państwowych, zwolnienie od czynszu na 10 lat, zwolnienie od służby wojskowej, zakup po niskich cenach cegły i dachówki, wreszcie obywatelstwo miasta). Projektowano budowę kościoła ewangelickiego (przy trasie na Myszyniec)³⁷.

Podobnie było w Łomży, gdzie w 1827 r. wymurowano sześć takich domów. Do Łomży przybyło wówczas podobno kilkanaście rodzin niemieckich; już jednak po kilku latach z *domów fabrycznych [...] fabrykanci ustąpili*³⁸. Do Ostrołęki przybyło jedynie dwóch *fabrykantów*. Okazało się, że *koloniści unikali tych zaniedbanych, ubogich terenów, słabo związanych z centrum kraju; nie starczyło też funduszy rządowych na to przedsięwzięcie. Podjęta w skromnym zakresie akcja sprowadzania sukienników do Pultuska, Łomży i Ostrołęki nie dała trwalszych rezultatów. Protekcja rządowa okazała się bezsilna wobec zacofania gospodarczego tej części kraju i jej słabych więzi rynkowych*³⁹.

Klęska powstania listopadowego przypieczętowała sprawę "uprzemysłowienia" ziem północno-wschodnich Królestwa w I połowie XIX w.: *Po roku 1831 rząd rosyjski wprowadził granicę celną pomiędzy Królestwem i Cesarstwem; odpadły chłonne rynki zbytu dla polskiego sukiennictwa [...] polskie warsztaty zamarły w bezruchu, część niemieckich osadników wróciła do ojczyzny, a część powędrowała na wschód. Po upadku powstania nowe władze niewiele troszczyły się o rozwój przemysłu polskiego. W maju 1833 roku Rada Administracyjna zniósła większość ulg, przyznawanych dotychczas imigrantom*⁴⁰.

Chociaż powstanie listopadowe stanowi cezurę dla planów "uprzemysłowienia" północno-wschodniego Królestwa, to przecież poza Ostrołęką (o czym niżej) w pozostałych miastach "fabrycznych" ostatecznie zorganizowano parafie (w Augustowie filię) Kościoła ewangelicko-augsburskiego. W województwie (od 1837 r. województwa przemianowano na gubernie) płockim w 1821 r. istniało 5 parafii ewangelickich (w Płocku, Wyszogrodzie, Michałkach, Lipnie i Babiaku). W ciągu kilkunastu lat erygowano dwie kolejne - w Przasnyszu⁴¹ i Paproci Dużej, a w następnych latach

³⁶ AGAD, KRSW, sygn. 4461, s. 109-111, Umowa podpisana w Ostrołęce 20 kwietnia 1826 r. przez referendarza *fabryki urządzającej* A. Dunina, kanonika katedry płockiej ks. Franciszka Czyżewskiego i proboszcza ostrołęckiego ks. W. Dłużniewskiego.

³⁷ AGAD, KRSW, sygn. 4461, s. 19; *Założenie osady sukienniczej w Ostrołęce -1825 r. oraz Umowa sprzedaży gruntu ornego pod osadę sukienniczą w Ostrołęce -1826 r.*, w: *Mazowsze Północne*, s. 74-75, 76-77; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 155, 159-161.

³⁸ AGAD, CWW, sygn. 1361, s. 163-164, Pismo Generalnego Konsystorza Wyznań Ewangelickich z 16 maja/2czerwca 1837 r. do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego.

³⁹ *Historia Polski*, t. II (1764-1864), cz. II (1795-1831), s. 220.

⁴⁰ W. Ostrowski, *Świetna karta*, s. 81-82.

⁴¹ Zob. AGAD, CWW, sygn. 1206 (Parafia ewangelicka w Przasnyszu 1816-1835).

m.in. w Ossówce, Osieku, Sierpcu, Pułtusku, Nasielsku.

2.3. Ewangelicy w parafii katolickiej w Ostrołęce

Pierwszy pobyt „obcych” w Ostrołęce nastąpił już w dobie upadku Rzeczypospolitej – w latach 1794-1796, gdzie ze środków miejskich wydano talarów i fenigów: *Na Woysko Moskiewskie – 302, 20* [głównie na utrzymanie brygadierów i ich komend oraz świece – J.M.]; *Na Woysko Pruskie – 131,87* [głównie na świece – J.M.], *Na bywsze Woysko Polskie* [głównie za owies dla koni oraz przyjęcie *Jenerała Madalińskiego i Jenerała Dąbrowskiego – J.M.*]⁴².

Jak wyżej pisano, osadnictwo niemieckie (ewangelickie) na teren powiatu ostrołęckiego rozpoczęło się na szerszą skalę po rozbiorach. *Za rządów pruskich przybyło do Ostrołęki kilkanaście rodzin niemieckich, a ich nazwiska figurowały w spisach właścicieli nieruchomości w pierwszej ćwierci XIX w.*⁴³ Projektowano wówczas budowę dla nich kościoła w mieście. Kiedy jednak rządy pruskie szybko skończyły się, plany co do organizowania parafii ewangelickiej w Ostrołęce upadły.

Pośród nielicznych co prawda ewangelików najlepiej źródłowo rozpoznany został Gotfryd Berg: *Podpisany Obywatel Miasta Ostrołęki w Guberni Płockiej zamieszkały – mając od najdawniejszych Lat Stodołę z Gumnami oraz z placem do tych zabudowań własne- które to zabudowania w czasie bitwy pod Ostrołęką w roku 1806/7 do Obozu Woysk Cessarsko-Rossyiskich jako też i Woysk Francuzkich rozebrane i spalonemi zostały*⁴⁴. Wspomniana bitwa odbyła się 16 lutego 1807 r., a więc Berg musiał przybyć do miasta w pierwszych latach XIX w., a może jeszcze pod koniec XVIII w. W czasie bitwy zniszczeniu lub poważnemu uszkodzeniu uległo 35 domów miejskich *Obywateli 2-iej i 3-iej Klasy* (zob. dalej), a wśród nich *Neosulman albo Nosek* oraz *Gottfryd Reych*⁴⁵ oraz 17 domów na przedmieściu.

Dane o strukturze narodowo-wyznaniowej czerpiemy z ksiąg podatkowych. Zachowane z lat 1809/1810 wyłaniają następujący obraz: 1/ na przedmieściach podatki opłacali należący do *równy Klasy*: a/ Guty Gardzioły- 16 osób po 4 zł, wszyscy Polacy, b/ Antonie – 18 osób po 4 zł, wszyscy Polacy, c/ Łazy Zabrodzie – 11 osób po 4 zł, wszyscy Polacy, d/ Białobiel – 14 osób po 4 zł, a wśród nich Szymon Wottoff (Niemiec?), e/ Siemnocha – 9 osób po 4 zł, wszyscy Polacy, f/ Gnaty – 14 osób po 4 zł, wszyscy Polacy, g/ Łęgi – 35 osób po 4 zł, wszyscy Polacy, / Pisarki – 9 osób po 4 zł, wszyscy Polacy; łącznie 126 gospodarzy x 4 zł= 504 zł⁴⁶. Dodatkowo opłacali za domy należące do *3 Klasy*, czyli po 2 zł 16 gr.

W tym czasie w samym mieście opłaty w wysokości 5 zł i 2 gr/dom opłacało 29 *Obywateli 1-Klasy* (4-ech z nich miało po 2 domy), a wśród nich *Arnold czyli teraz Salamon*, *Gottfryd Berg*; 138 do *2 Klasy* – w wysokości 3 zł 24 gr/dom, a wśród nich *Żyd Srul*, 34 do *3-Klasy* – po 2 zł 16 gr,

⁴² AGAD, KRSW, sygn. 4437, s. 19-22, Rachunek przez bywszego Burmistrza Karczewskiego Miasta Ostrołęki w Roku 1794/96 wydanych Pieniędzy na publiczno Miejskie potrzeby.

⁴³ Podaje je Zofia Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 139., za zaginionym Rejestrem do planu Kanellego z 1823 r., podaje tylko 2 - Baum i Blenau. W rzeczywistości udało się ustalić ich wiele więcej – zob. dalej.

⁴⁴ AGAD, KRSW, sygn. 4450, s. 369, Pismo G. Berga z 30 maja/12 czerwca 1841 r. do Najwyższej Rady Administracyjnej.

⁴⁵ AGAD, KRSW, sygn. 4438, s. 37-38, Specyfikacja ukazująca Ilość Domów pustych y rozebranych w Mieście Ostrołęce od czasu zeszłej Woyny będących których do Kassy Ekonomiczney Podatek nie iest opłacony pro 1809/10.

⁴⁶ AGAD, KRSW, sygn. 4438, s. 16-20, Specyfikacja ukazująca Ilość Domów na Przedmieściu Miasta Ostrołęki za opłacenie Podatku zwanego Propinacją do równy Klasy zapisanych pro 1809/10.

wśród nich Fryderyk Blennau i Johan Schnyter, *Behman aptekarz*, Karol Cerbenoff; 6 do 4- *Klasy* po 1 zł 8 gr. Łącznie więc w samym mieście opłaty wynosiły: z 1 *Klasy* – 117 zł 10 gr, 2 – 68 zł 12 gr, 3 – 345 zł 5 gr, 4 – 7 zł 18 gr; razem 598 zł 15 gr⁴⁷.

Za ten czas Fryderyk Blennau z *Łąk 2-och Muszenstwo i Borowe przez Licytacją 12 lipca 1808. na lat 3. wziętych* miał wpłacić 130 zł, natomiast Sebastian Bartl za 2 łąki (w Łazach i Pisarkach) miał płacić 32 zł rocznie⁴⁸.

Losy ostrołęckich ewangelików można też śledzić na podstawie akt sądowych: *Z powodu nadesłanej przez Dyрекcję Ministerii Sprawiedliwości [...] prośby Cerbenoffa Karola z Ostrołęki podanej do JW. Gubernatora, w celu przyspieszenia Sprawy przeciw JW. Brakonieckiemu, ma honor następująco Interest ten objaśnić. Jeszcze w miesiącu Maju 1810 Roku JW. Brakoniecki będąc podwólczas Burmistrzem, uniósłszy się passyą na ton zbyt hardy Cerbenoffa, iak widzieć można z toku Sprawy, skrzywdził skarżącego*⁴⁹.

*Brakoniecki, dla doznanego z powodu urzędowania na własney Osobie pokrzywdzenia dymisjonował się*⁵⁰

Poza terenem parafii w Jasienicy (z byłego powiatu ostrowskiego) i w mniejszym stopniu parafii ostrołęckiej i w pogranicznym (z byłej granicy polsko-pruskiej)) Myszyńcu, napływ kolonistów-ewangelików do powiatu w czasach rządów pruskich był nikły (zob. Tab. 1). Wydaje się, że tereny te nie były zbyt atrakcyjne dla ewentualnych przybyszy. Przełom w tym zakresie mógłby nastąpić w okresie procesu “uprzemysławiania” tych ziem pod koniec lat 20. XIX w., lecz na przeszkodzie stanął wybuch powstanie listopadowego - w czasie bitwy ostrołęckiej 26 maja 1831 r. miasto zostało mocno zniszczone.

Tab. 1. Struktura wyznaniowa Ostrołęki na tle innych parafii katolickich powiatu ostrołęckiego w 1817 r.

Parafia	Katolicy			Akatolicy			Żydzi			Ogółem ludność
	M	K	Ogółem	M	K	Ogółem	M	K	Ogółem	
Andrzejewo	1247	1216	2463	nie ma			52	58	110	2573
Brańszczyk	1035	1005	2040	5	5	10	48	34	82	2132
Brok	1137	1359	2496	9	4	13	129	116	245	2754
Czerwin	902	866	1768	nie ma			105	96	201	1969
Długosiodło	899	825	1724	8	13	21	63	67	130	1875

⁴⁷ AGAD, KRSW, sygn. 4438, s. 32, Specyfikacja ukazująca Ilość Domów w Mieście Ostrołęce do 4-ej Klasy do Podatku składki do Kassy Ekonomiczney należący pro 1809/10.

⁴⁸ AGAD, KRSW, sygn. 4438, s. 33, Specyfikacja ukazująca Ilość Dochodów z Szczegółów Zadzierżawionych do Kassy Ekonomiczney Miasta Ostrołęki należący pro 1809/10.

⁴⁹ AGAD, KRSW, sygn. 4437, s. 112-114, Pismo Rady Stanu z 27 lipca 1814 r. do Dyrekcji Ministerii Sprawiedliwości i MSW.

⁵⁰ AGAD, KRSW, sygn. 4437, s. 112-114, Pismo Rady Stanu z 27 lipca 1814 r. do Dyrekcji Ministerii Sprawiedliwości i MSW.

Goworowo	1757	1657	3414	10	18	28	130	180	310	3752
Jasienica	1367	1281	2648	320	308	628	98	99	197	3473
Kadzidło	3256	3055	6311	19	13	32	68	52	120	6463
Kleczkowo	633	574	1207	8	6	14	33	41	74	1295
Myszyniec	4727	4546	9273	148	162	310	198	187	385	9968
Nowa Wieś	475	370	845	7	9	16	35	36	71	932
Ostrołęka	1339	1400	2739	24	19	43	172	166	338	3120
Ostrów Maz.	992	1152	2144	19	49	68	248	278	528	2738
Piski	651	644	1292	nie ma			42	58	100	1392
Poręba	1025	996	2021	1	1	2	33	24	57	2080
Rzekuń	882	842	1724	11	15	26	97	98	195	1945
Troszyn	567	568	1135	8	7	15	40	32	72	1222
Wąsewo	655	574	1239	3	2	5	81	65	146	1390
Zaremby	698	662	1360	nie ma			200	265	465	1825

Źródło: M.M. Grzybowski, *Struktura wyznaniowa diecezji płockiej według spisu Adama Michała Prażmowskiego z 1817 r.*, "Notatki Płockie" 1981, z. 1, s. 15-19.

Uwagi: Akatolicy - taką nazwą w opisywanym czasie określano protestantów, M - mężczyźni, K – kobiety,

- dane niepełne, brak niektórych parafii, np. Jelonki.

Fakt nie zorganizowania ewangelickiego ośrodka religijnego w Ostrołęce lub pobliskich miejscowościach w czasach rządów pruskich i w Królestwie Polskim do 1830 r. powodował niewątpliwie zanikanie tej społeczności w następnych latach. Pewne światło na ten proces rzuca cytowane niżej pismo odnoszące się do powstałej przeciw parafii ewangelickiej w Łomży: *gdy nie ma remanentów z etatu parafii na ten cel [wynajem lokalu dla pastora -J.M.] wystarczających, a podwyższenie składki jest wyraźnie niewykonalne, kiedy już i tak wielu wyznawców ewangelickich dla uniknięcia uciążliwej opłaty na utrzymanie systemu kościelnego przeszło na wyznanie katolickie* [podkreślenie - J.M.]⁵¹. Być może m.in. dlatego nie znajdujemy ewangelików z Ostrołęckiego w rozkładach składki na utrzymanie służby kościelnej najbliższych parafii ewangelickich - w Łomży, Paproci Dużej, Przasnyszu i Pułtusku⁵². A przecież mieszkali w mieście i nawet wyróżniali się przedsiębiorczością (zob. Zał.).

⁵¹ AGAD, CWW, sygn. 1361, s. 691-694, Pismo kolegium kościelnego parafii ewangelickiej w Łomży z dn. 5 lutego 1845 r. do Superintendencji Diecezji Ewangelickiej Płockiej.

⁵² AGAD, CWW, sygn. 1361, s. 49-54, Rozkład składki na utrzymanie służby kościelnej Parafii Ewangelickiej Łomżyńskiej na rok 1831; AGAD, CWW, sygn. 1209, s. 292-294, Wykaz miast, wsi i osad mających należeć do Parafii Ewangelickiej w Paproci Dużej; AGAD, CWW, sygn. 1206, s. 200-219, Rozkład składek w 1828 r. w Parafii Ewangelickiej w Przasnyszu; AGAD, CWW, sygn. 1063, s. 197-211, Wykaz miejsc Parafii Ewangelickiej w Pułtusku

Jednym ewangelickich mieszkańców Ostrołęki był Gottfryd Berg, ożeniony z katoliczką Anną (ustalono jej panieńskie nazwisko - Szydlik⁵³). Z tego małżeństwa urodził się Franciszek, który mając “mieszanych” rodziców skłaniał się raczej ku luteranizmowi. Anna Bergowa, zwłaszcza gdy widziała, że mąż jej choruje, prosiła *obrońcę sądowego* Prusinowskiego, kaznodzieję z klasztoru Bernardynów i prawdopodobnie również burmistrza Ostrołęki Stanisława Zielińskiego (przyjaciela męża - *Burmistrz szanował Go* [męża -J.M.] - *już pił z nim*), aby przekonali chorego do przejścia na katolicyzm⁵⁴. Gottfryd Berg nie chciał jednak zmieniać wyznania i prosił żonę, by w razie śmierci pochować go *wedle obrządku ewangelickiego*.

28 marca 1842 r. Gottfryd Berg zmarł. Anna Bergowa poprosiła znajomego ewangelika Fryderyka Brekera, zamieszkałego poza Ostrołęką (nie ustalono gdzie), *aby przyłożył się w pochowaniu męża Jej*. W dniu pogrzebu *naszło* [spoza Ostrołęki - J.M.] *wiele osób wyznania Ewangelickiego* (w całej parafii ostrołęckiej liczba ich była całkiem spora – Tab. 1). Proboszcz ostrołęcki ks. Wojciech Dłużniewski nie stawiał żadnych przeszkód co do *użycia Krzyża Świętego i światła do Exportacji* [wyprowadzenia -J.M.] *Ciała* zmarłego ewangelika⁵⁵. Kiedy jednak Andrzej Augustowski (cechmistrz piekarski, a przyjaciel i krewny zmarłego), wezwany przez burmistrza Ostrołęki Stanisława Zielińskiego, udał się do niego z zapytaniem o zgodę na użycie świec i krucyfiksu, *ten nie tylko miał zakazać użycia światła, ale nadto powiedzieć w Kancelaryi, iż pies jego ma więcej wartości jak Dusza Luterska [...] Przytoczyli skarżący, iż zmarły Gottfryd Berg pogrzebany został Głowo na Ewangelickiej, a nogami na Katolickiej części Cmentarza - co obrazą Religii uważają*⁵⁶. Franciszek Berg, syn zmarłego, a nawet katoliczka Anna Bergowa wdowa, mocno dotknięci tym zdarzeniem, zwrócili się do Brekera, *aby się ujął za wyrządzone obelgi zmarłemu ojcu i Religii Ewangelickiej*. Breker i towarzyszący mu Krystian Martin, nie będąc pewnymi znaczenia słów rzekomo użytych przez burmistrza, *przywołali Ludwika Sadowskiego Ewangelika dobrze język polski posiadającego*. Całą sprawę Martin opisał pastorowi w Paproci Dużej, co wskazuje na to, że wymieniony, a prawdopodobnie również dwaj pozostali byli parafianami tejże właśnie parafii.

5 kwietnia 1842 r. Fryderyk Breker, Jan Zepel, Ludwik Sadowski i Krystian Martin oskarżyli burmistrza Ostrołęki Stanisława Zielińskiego o *obrazę Religii Ewangelickiej*. Poza miejscowym sądem, sprawą zajęli się także Generalny Konsystorz Wyznań Ewangelickich i KRSWiD. Wezwany na przesłuchanie burmistrz Zieliński tłumaczył całe zajście nieporozumieniem: na pogrzeb przybyło wielu ewangelików, *a z tych więcej będąc pijanymi którens is naprzykrzał się Burmistrzowi na wydanie*

⁵³ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 312, Raport RGP z 9/21 września 1861 r. dla KRSWiD.

⁵⁴ AGAD, CWW, sygn. 1105, s. 172-184, Stan sprawy i opinia w sprawie ewangelików przeciwko Stanisławowi Zielińskiemu, Burmistrzowi Miasta Ostrołęki o obrazę religii ewangelickiej. O prozelityzm byli nierzadko oskarżani księża katolicy - także, s. 140-141, Zarzuty wobec ks. Zawadzkiego - proboszcza z Sierpca: 1. *Że już na śmiertelnym łożu bez zmysłu i przytomności chorujących Ewangelików namawia na wiarę Rzymsko-katolicką*, 2. *Zabronił katolikom odprowadzania zmarłych ewangelickich przyjaciół na cmentarz*. Powyższe zarzuty wobec ks. Zawadzkiego w toku dochodzenia nie zostały jednak potwierdzone, za co skarżącego pastora Rosenthala konsystorz ewangelicki, a bezpośrednio superintendent płocki *wypomniał i naganął*.

⁵⁵ Ks. Wojciech Dłużniewski był proboszczem ostrołęckim od 1823 r. do swej śmierci 16 czerwca 1861 r. – Cz. Parzych, *Cmentarz parafialny w Ostrołęce*, Ostrołęka 1997, s. 19. W początkowej fazie kształtowania się gmin ewangelickich księża katolicy często prowadzili usługi religijne ewangelikom nie posiadającym swojego duchownego, jak np. w opisywanej parafii w Paproci Dużej.

⁵⁶ AGAD, CWW, sygn. 1105, s. 172-184, Stan sprawy i opinia .

decycji o wytoczony przez niego spór [...] któremuś zaś z naprzykrzających się a pijanemu w niecierpliwości powiedział, iżby wolał z psem mieć zatrudnienie jak z pijanym człowiekiem, co Ewangelicy inaczej zrozumiawszy wywołali to za obrazę Religijną. Dodał również Burmistrz, iż on nie zajmował się pogrzebem zmarłego, nie dysponował miejsca na grób [...] na koniec przytoczył, iż będąc 30 lat Burmistrem znając iż wszelkie wyznania mają zapewnioną Tollerancyą obraży tej nie dopuściłby się, ile że zmarłego był przyjacielem⁵⁷.

Zeznania świadków, wezwanych na powyższą sprawę, nie były zgodne. Franciszek Berg zeznał, iż gdy był w kancelarii, zastał dużo ludzi i *rozgniewanego i hałasującego Burmistrza, lecz nie słyszał nic przeciwko Ojcu Jego mówiącemu*. Anna Bergowa wcale z domu nie wychodziła. Andrzej Augustowski oświadczył, iż *jako w dniu targowym mógł mieć Głowę trunkiem zagrzaną i nie przypomina*. Jan Kowalski z Zabrodzia *nie był w Kancelaryi u Burmistrza, o niczem nie wie, nie słyszał*. Dziady (Łukasz Parzych i Jan Stefański), którzy wykopali grób na granicy ewangelickiej i katolickiej części cmentarza, zrobili to z powodu sprzecznych żądań - *obrońca sądowy Prusinowski* (ten sam, który chciał "nawrócić" Berga) polecił im, by wykopali grób w części katolickiej, a ksiądz proboszcz Dłużniewski - ewangelickiej (wydzielona na cmentarzu część dla ewangelików pozostawała przez cały okres zaborów).

Konsystorz ewangelicki, po otrzymaniu *akt śledztwa* od Rządu Gubernialnego Płockiego, uznał -z powodu *niejednostajności zeznań- iż zarzut uczyniony Burmistrzowi Ostrołęki nie został wykrytym i że wypada poprzestać poszukiwania w tym względzie⁵⁸*. Powyższa sprawa, jak i podobne jej, ukazuje, że tego typu nieporozumienia ewangelicko-katolickie powstawały na tle drażliwości ewangelików jako mniejszości wyznaniowej. Z drugiej jednak strony, można zauważyć skłonność strony katolickiej do tuszowania tychże nieporozumień. Władze lokalne musiały jednak liczyć się z oceną władz centralnych, a te ostatnie reprezentowały przecież rosyjskich, a więc innowierczych, władców. Tym sposobem mniejszości religijne miały zapewnioną ochronę.

Informacje o ewangelikach w powiecie ostrołęckim w zachowanym materiale źródłowym są bardzo skąpe. Zwykle odnoszą się one nie tyle do kwestii wyznaniowych, co do spraw gospodarczych, a przy tym nie wskazuje się na pochodzenie religijne danej osoby. Tak było w przypadku wspomnianego Gottryda Berga, któremu polecono -w związku z planem regulacyjnym miasta-przeniesienia stodoły postawionej *bez żądania poprzednio oznaczenia sobie przez Budowniczego Obwodowego odpowiedniego miejsca⁵⁹*. Sprawa zakończyła się już po śmierci G. Berga. W 1846 r., po oszacowaniu przez biegłych kosztu przeniesienia stodoły i ceny pozostawionego placu, miano wypłacić Annie Bergowej 75rs jako rekompensatę⁶⁰. Wdowa Bergowa, nie mogąc się zgodzić na proponowaną cenę, wystąpiła do namiestnika księcia Konstantego Mikołajewicza: *Podpisana [...] wraz z synową moją Franciszką z Olszyńskich po Franciszku Berg – wdową i czworgiem dzieci nieletnich, jak to: - Anastazym, Ignacym, Anną i Antonim, z Berg Franciszkiem splotzonemi – udaję*

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ AGAD, CWW, sygn. 1105, s. 170-171, Pismo Konsystorza Wyznań Ewang. z 23 czerwca/5 lipca 1843 r. do KRSWiD.

⁵⁹ AGAD, KRSW, sygn. 4450, k. nienumerowane, Pismo KRSWiD z 25 kwietnia/5 maja 1841 r. do G. Berga.

⁶⁰ AGAD, KRSW, sygn. 4450, Protokół zebrania odbytego w biurze naczelnika powiatu ostrołęckiego z 29 maja/ 10 czerwca 1846 r.

się z najpokorniejszą prośbą jako wieczna poddana[...] za Plac mój własny w Ostrołęce położony, na którym Stodoła jest postawiona celem uregulowania Ulicy tylko mi Władza Rs. 75 za odstąpienie tegoż placu i rozebranie Stodoły, Parkanu i Brogów[Aby mi drogą łaski żadaną należność Rs. 450 za ustąpienie mojej własności wypłacić polecił łaskawie raczył⁶¹. Władze administracyjne uznały jednak zasadność wyceny dokonanej w ostrołęce, a żądania Anny Berg za wygórowane. Podczas spotkania u naczelnika powiatu ostrołęckiego 6 października 1847 r. do ugody nie doszło i Anna Berg oświadczyła, iż na wynagrodzeniu Jej proponowanemu poprzestać nie deklaruje się⁶². Gdy i suma 105 rs. nie satysfakcjonowała mieszkanki Ostrołęki, KRSWiD poleciła RGP zajęcie placu na drodze wywłaszczenia⁶³.

W 1861 r. władze miasta nabyły od niej plac przy ul. Różańskiej za sumę 105 rs.⁶⁴ W księgach miejskich ostrołęckich z kolejnych lat problem ewangelików raczej już wcale nie występuje⁶⁵.

Niestety, podobnie wygląda sytuacja w innych parafiach powiatu ostrołęckiego. Nawet informacje o parafii ewangelickiej w Paproci Dużej były często pomijane w ówczesnych publikacjach, w tym również i ewangelickich⁶⁶. Po 1866 r. parafia ta, jak wspomniano, znalazła się zresztą poza powiatem ostrołęckim. Bez efektu pozostawały też poszukiwania śladu po ewangelikach w zachowanych aktach parafii katolickich ze zreorganizowanego w 1866 r. powiatu⁶⁷. Również w aktach stanu cywilnego najbliższej przecież parafii w Paproci Dużej nie uzyskano danych odnoszących się do ewangelików "ostrołęckich"⁶⁸. W jedynej zachowanej z czasów zaborów księdze akt Urzędu Stanu Cywilnego w Ostrołęce (za rok 1915) nie podaje się wyznania rejestrowanych osób, nawet w aktach małżeństw. Niektóre nazwiska wskazują na niemieckie, a więc przynajmniej w chwili przybycia -

⁶¹ AGAD, KRSW, sygn. 4451, s. 25-26, List Anny Berg z 28 marca/9 kwietnia 1847 r. do Jego Cesarskiej Mości Wielkiego Księcia Konstantego Mikołajewicza.

⁶² AGAD, KRSW, sygn. 4451, s. 77, Protokół ze spotkania u naczelnika powiatu Ostrołęckiego 24 września/6 października 1847 r. Anna Berg, jako niepiśmienna, podpisała się „trzema krzyżykami”.

⁶³ AGAD, KRSW, sygn. 4451, s. 78, Pismo KRSWiD Wydz. Administracyjny z 14/26 listopada 1847 r. do RGP.

⁶⁴ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 309, Raport RGP z 9/21 września 1861 r. dla KRSWiD.

⁶⁵ Por. AGAD, KRSW, sygn. 4457 (za lata 1852-1867) - jednostka dotyczy spraw pożyczek na budowę domów w Ostrołęce i odnosi się wyłącznie do ludności polskiej i żydowskiej (często "występuje" Żyd Bernsztejn). Podobnie wygląda sytuacja w innych księgach miejskich - zob. Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 169.

⁶⁶ A. Połujański, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym* [w]: *Mazowsze Północne*, s. 135: *Z włościan odznaczają się gospodarstwem koloniści niemieccy, których jest w dobrach prywatnych familij [...] w Ostrołęckim* [powiecie- J.M.] *zaś zgoła ich nie ma*(a przecież byli - zob. tab. 2). W "Zwiastunie Ewangelicznym" za 1880 r. i 1881 r. (nr 1, s. 8-11) wśród opisanych parafii ewangelickich diecezji augustowskiej Paproć Duża wcale nie została nawet wymieniona. Dopiero w 1898 r. ("Zwiastun Ewangeliczny" 1898, nr 6, s. 132-136) podano dane o wspomnianej parafii.

⁶⁷ APW-P, Akta parafii Kleczkowo 1888-1894, sygn. 1 (Urodzenia), Akta parafii Czerwin 1891-1899, sygn. 3 (Małżeństwa), Akta parafii Dąbrówka 1890-1896, sygn. 2 (Małżeństwa); spośród pozostałych akt parafialnych w APP występują jeszcze tylko jednostki odnoszące się do Goworowa.

⁶⁸ APW-P, Akta stanu cywilnego parafii ewang.-augsb. Paproć Duża 1837-1929), sygn. M/1900-1923 (jednostka jest niewłaściwie oznakowana - dane o zawartych małżeństwach odnoszą się do lat 1900-1928, a nie jak w podanej sygnaturze). Księgi małżeństw w aktach stanu cywilnego wskazują na pochodzenie wyznaniowe nupturientów, jak i ich dotychczasowe miejsce zamieszkania. W wymienionej jednostce, będącej przecież ciekawym materiałem archiwalnym, brakuje nazw miejscowości z powiatu ostrołęckiego - nupturienti pochodzili przeważnie, co oczywiste, z miejscowości należących do parafii w Paproci Dużej oraz z takich jak: Szczuczyn, Łomża, Mikołajki, Ołdaki, Pułtusk, Małkinia, Warszawa i in. Niemal wszyscy (prócz katoliczki Marianny Fijałkowskiej z Pułtuska) byli wyznania ewang.-augsb.

ewangelickie, pochodzenie. I tak np. Antoni Brandt, 60-letni wdowiec z Ostrołęki ożenił się z wdową 34-letnią Julią Krukowską, robotnicą zamieszkałą wówczas w Ostrołęce. Ślubu udzielił ks. wikariusz Teodor Mateuszcyk - co ciekawe, wymieniony wikariusz tylko w dwóch przypadkach udzielał ślubu, w pozostałych czynili to ks. wikariusz Ludomir Lissowski i ks. proboszcz Feliks Dublasiewicz⁶⁹. Trudno powiedzieć, czy mogłaby być to jakaś wskazówka co do pochodzenia wyznaniowego nupturientów.

Powyżej zarysowana sytuacja wskazuje na dwie kwestie. Po pierwsze, Ostrołęka i powiat (zarówno do 1866 r., a zwłaszcza po tym czasie) pozostawały na peryferiach ewangelicyzmu na ziemiach północno-wschodnich Kongresówki. Po drugie, ewangelicy "ostrołęccy" bez organizacji kościelnej (pomijając oczywiście parafię w Paproci Dużej) byli społecznością nieliczną już w chwili przybycia, a z czasem liczba ich topniała czy to w wyniku asymilacji (m.in. poprzez małżeństwa z katolikami), czy także być może przenoszenia się na tereny "bardziej ewangelickie" (możliwe, że na teren parafii w Paproci Dużej, w której liczba parafian zaskakująco szybko wzrosła w latach 20. i 30. XIX w.).

2.4. Sprowadzenie Żydów

W 1856 r. Berek Segal i Lewin Lewi na licytacji o urządzenie bulwaru na lewym brzegu Narwi zgodzili się na wykonanie prac za sumę 2555 rs, pomniejszoną o 332 rs 2 kop. z dotacji z Rządu Gubernialnego⁷⁰. Licytacje były zatwierdzane umowami, których stroną był Rząd Gubernialny Płocki: *Na zasadzie protokołu licytacyjnego daty 12/24 listopada r.z. [1856 – J.M.] między Rządem Glnym Płockim działającym w imieniu i na rzecz Kasy Ekonomicznej Miasta Ostrołęki z jednej, a starozakonnymi Herzem Sztuckim, Hilelem Karpkowiczem Kohn v Katz z drugiej strony zawarty został Kontrakt o dzierżawę dochodów zyskowego [...] z Propinacji w Mieście Ostrołęce wypuszcza się w dzierżawę Herzowi Sztuckim, Hilełowi Karpkowiczowi Kohn v Katz, zamieszkanie swe stałe do Aktu niniejszego w M. Ostrołęka obierającemu na rok 1857 [...] za postawioną na licytacji roczną Sumę Rs. 400⁷¹*

W kwietniu 1862 r. w Biurze naczelnika Powiatu Ostrołęckiego podpisana została umowa między RGP a starozakonnym Wiktorem Rundbakinem o wykonanie robót: wybrukowanie ul. Rybackiej, postawienie mostu drewnianego na fundamentach z kamieni polnych, wybrukowanie placu przed kościołem farnym, reparacja bulwaru nad Narwią, wszystko za sumę 1498 rs.⁷²

Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Ostrołęce odnoszą się –z badanego okresu- do lat 1917-1921, chociaż niekompletne, bo brak aktów urodzeń z wyjątkiem 1917 r. (Tab. 7). Najbardziej zasobne w informacje pozostają akta małżeństw żydowskich. Pierwszy z zachowanych stanowi: *Działo się w mieście Ostrołęce dnia dwudziestego trzeciego Stycznia tysiąc dziewięćset siedemnastego roku o godzinie szustej wieczorem stawil się Szepsel Laufer wraz ze starozakonnym Abramem Wegmanem*

⁶⁹ APW-P, Akta Urzędu Stanu Cywilnego w Ostrołęce, Księga akt za 1915 r.

⁷⁰ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 24, Pismo RGP z 29 października/10 listopada 1856 r. do KRSWiD.

⁷¹ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 49, Działo się w Mieście Płocku w Biurze RGP 16/28 stycznia 1857 r.

⁷² AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 427, Protokół umowy z 11/23 kwietnia 1862 r.

młodzianem obecnie w Ostrołęce zamieszkałym synem Srula i Chaji małżonków Wegman, dziewiętnaście lat liczącym z panną Elzą Matlą Laufer obecnie w Ostrołęce zamieszkałą lat osiemnaście liczącą córką Szepsła i Eider Rejzy małżonków Laufer, w Ostrołęce obecnie zamieszkałych dotąd przy ojcu zostająca i w obecności dwóch świadków Jankla Pizmana, podrabina miasta Ostrołęki lat czterdzieści sześć i Samuela Dimentszejna, sekretarza, lat dwadzieścia jeden liczącego, obydwu w Ostrołęce zamieszkali i oświadczyli że przed nim dnia dwudziestego trzeciego Stycznia roku bieżącego zawarte zostało między Abramem Wegmanem i Elzą Matlą Laufer religijne małżeństwo i że takowe poprzedziło trzy zapowiedzi w dniach szustego, szesnastego i dwudziestego Stycznia roku bieżącego w Ostrołęckiej żydowskiej bóżnicy nastąpione, że na toż małżeństwo nastąpiło ustne [zezwoleń] obecnych tu rodziców, osób nowozaślubionych i że tamowanie małżeństwa nie zaszło. Małżonkowie nowe oświadczyli, że umowy przedślubnej między sobą nie zawierali. Akt ten stawającym i świadkom przeczytany i rabinem podpisanym został. Urzędnik Stanu Cywilnego ludności Żydowskiej. Podpisy świadków i nowozaślubionych [zamiast podpisów Lauferów - krzyżyki – J.M.]⁷³. Porównując cytowany akt z wcześniejszymi, za czasów pokoju, brakuje w nim dwóch kwestii – miejsca urodzenia nowożeńców oraz zawodu ich lub ich rodziców. Sformułowanie *obecnie zamieszkały* sugeruje niestabilność, tymczasowość sytuacji, jak też fakt, iż część Żydów stanowili „napływowi”.

Tab. 7. Żydzi w Ostrołęce 1917-1921 – urodzenia, śluby, zgony

Rok	Urodzeni	Śluby	Zmarli
1917	-	27	96
1918	93	24	119
1919	-	7	58
1920	-	6	59
1921	-	17	29

Źródło: APW-P, Akta stanu cywilnego Żydów w Ostrołęce 1917-1921, sygn. 6, 7, 9-12, 15.

Uwaga: - brak danych.

Interesujące pozostaje też zamknięcie aktów na 1917 r.: *Dnia trzydziestego pierwszego grudnia tysiąc dziewięćset siedemnastego roku po sprawdzeniu aktów i stwierdzeniu ich zgodności z dubletem została księga ta na mocy artykułu 74 ustawy cywilnej dla Królestwa Polskiego zamknięta. Liczba spisanych aktów dwadzieścia siedem. Urzędnik stanu cywilnego dla ludności żydowskiej miasta Ostrołęki Ces. Niemiecki Burmistrz wz. Późniewski*⁷⁴. Mimo odwołania się do praw Królestwa Polskiego, to burmistrz pełniący funkcje urzędnika stanu cywilnego pozostawał „Cesarsko-Niemiecki”. Zamknięcie aktów ślubów za następnym, 1918, rok wyglądało już inaczej: *aktów ślubów dwadzieścia cztery, liczbę tę niniejszym zatwierdzamy i księgę kończymy tym protokołem, po którym żaden już akt dopisany w nią być nie może. Utrzymujący Akta stanu cywilnego wyznania Mojżeszowego, Burmistrz miasta Ostrołęki wz. Późniewski* [ostatni ślub zawarty 27 grudnia – J.M.]⁷⁵.

⁷³ APW-P, USC Ostrołęka, Akta małżeństw żydowskich, sygn. 6 (za 1917 r.).

⁷⁴ APW-P, USC Ostrołęka, Akta małżeństw żydowskich, sygn. 6 (za 1917 r.).

⁷⁵ APW-P, USC Ostrołęka. Akta małżeństw żydowskich, sygn. 9 (za 1918 r.).

3. Organizacja prawosławia w Ostrołęce

Prośba Aleksandra Budochowskiego SztabsKapitana Korpusu Żandarmermów o wypuszczenie mu w wieczystą lub długoletnią dzierżawę gruntów do Miasta Ostrołęki należących, zgodnie z opinią Komisji Rządowej [...] odmownie przez Radę Administracyjną zadecydowaną została⁷⁶

Dowódca ostrołęckiej Inwalidnej Komendy podporucznik [Eliasz – J.M.] Martynow zażądał od tamecznego Naczelnika Powiatu wskazania miejsca na postawienie łaźni w Mieście Ostrołęce, po wskazaniu mu tegoż na gruntach Kancelaryjnych położonych nad rzeką Narwią [...] z przyjęciem obowiązku płacenia rocznego czynszu kop. 60nie czekając zatwierdzenia planu i umowy i pomimo że władza policyjna czyniła przeszkody pobudował łaźnię. Biorąc jednak pod uwagę, że wartość wydzierżawienia placu rzeczywiście winna wynosić tylko 20,2 kop., Rząd Gub. Płocki radził zatwierdzić sprawę⁷⁷

Wykaz kosztów na reparację Odwachu Wojskowego i Aresztu Detencyjnego mieszczących się w budowlu Kassy Ekonomicznej M. Ostrołęki, -po superrewizji technicznej kwotę rubli srebrnych dwieście dwadzieścia sześć kopiejek czterdzieści i pół obejmujący, -KR zatwierdza⁷⁸. Okazało się jednak, że wycena robót była niedokładną i ostatecznie koszty wyniosły 520 rs 40,5 kop. I te prace miał wykonać Lewi Lewin⁷⁹

Z niewykorzystanych dotąd materiałów archiwalnych przyjrano się księgom stanu cywilnego prawosławnych w Ostrołęce. Księga za 1911-1912 zachowała się bez strony tytułowej⁸⁰. Następne księgi (za 1913, 1914, 1915 r.) już posiadają zachowaną stroną tytułową – Istoriceskaja kniga dannaja iz Warszawskoj Duchownoj Konsistorii w Spaso-Preobrazenskuj cerkov w g. Ostrolenkie Łomżinskoj gubernii⁸¹.

Zachowane księgi metrykalne (urodzeń, ślubów, zmarłych – Tab. 1) odnoszą się do osób prawosławnych, pracowników ostrołęckiego kolejowego depa (stacja, zajezdnia, lokomotywownia, zakłady remontowe). Na ostrołęckiej stacji kolejowej (która administracyjnie należała do gminy Rzekuń) wg spisu z 1906 r. mieszkało 316 prawosławnych, obok 366 katolików i 310 żydów (zob. Aneks). Prawosławni ci byli „przypisani” do ostrołęckiej garnizonowej *Spaso-Preobrażenskoj cerkwi* (cerkiew Przemienienia Pańskiego).

Tab. 1. Prawosławni w Ostrołęce-stacji 1911-1915 – urodzenia, śluby, zgony

Rok	Urodzeni	Śluby	Zgony	Wiek zmarłych
-----	----------	-------	-------	---------------

⁷⁶ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 59, Pismo Sekretarza Stanu przy Radzie Administracyjnej z 26 maja/7 czerwca 1857 r. do KRSWiD.

⁷⁷ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 192-194, Pismo RGP z 21 lipca/ 2sierpnia 1859 r. do KRSWiD.

⁷⁸ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 218, Pismo KRSWiD z 16/28 stycznia 1860 r. do RGP.

⁷⁹ AGAD, KRSW, sygn. 4453, s. 237-239, Pismo RGP z 8/20 maja 1860 r. do KRSWiD.

⁸⁰ Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Pułtusk (dalej: APW-P), Akta stanu cywilnego Parafii Prawosławnej w Ostrołęce 1911-1915 (dalej: ASC PPO), sygn. 1 (Mietriczeskaja kniga czasowych pri Ostrolenskom żeleznodorożnym Diepo 1911-1912). Określenie o „Parafii Prawosławnej”, naniesione przez pracowników archiwum, jest nieprecyzyjne: ostrołęckie cerkwie miały charakter garnizonowy i jedynie „udzielały posług” prawosławnym cywilom – zob. J. Mironczuk, *Prawosławie w powiecie ostrołęckim*, s. 67-71.

⁸¹ APW-P, ASC PPO, sygn. 2-5.

	M	K		M	K	
1911	7	4	4	2	2	M: 1 l. i 41 lat; K: 7 m. i 2 m.
1912	6	8	-	1	2	M: 55 l.; K: 48 l. i 2 m.
1913	13	6	8	3	2	M: 1, 50 i 47 l.; K: 3 m. i 1 m.
1914	4	5	5	9	1	M: do 10 l. -3, 10-35 l. -5, 53 l. -1; K: 1 l.
1915	3	11	1	6	3	M: 4, 5, 3, 53 (2), 55 l.; K: 1 m. (2), 50 l.

Źródło: APW-P, ASC PPO, sygn. 1-5.

Uwagi: M- mężczyźni, K – kobiety; l. – lat; m. – miesięcy.

W omawianej społeczności prawosławnych „ze stacji”, około 300-osobowej, rodziło się rocznie po kilkanaścioro dzieci, odbywało się średnio 5-6 ślubów i umierało średnio 6-7 osób (Tab. 1). Stosunkowo dużo, co było typowe i dla innych społeczności ówczesnych, umierało dzieci – w 1911 r. na 4. zmarłych aż 3. to dzieci do 1-go roku życia.

Akta urodzeń prawosławnych, inaczej niż innych wyznań, były sporządzane na specjalnym formularzu tabelarycznym (Tab. 2). Jego zawartość bardzo przypomina np. akt katolicki, różni go jedynie forma. Zamieszczone dwa przykładowe akty chrztu z 1911 r. (Władimira Sawinowa i Natalii Jacennok) naprowadzają na pewne wnioski. Po pierwsze, rodzicami chrzestnymi byli członkowie najbliższej rodziny (co nie dziwi) – w przypadku Władimira zostali nimi jego dziadkowie. Po drugie, ostrołęccy prawosławni pochodzili z różnych, czasami odległych guberni Cesarstwa Rosyjskiego – dziadkowie i rodzice Władimira urodzili się w jekaterynosławskiej guberni (ob. obwód dniepropetrowski we wschodniej Ukrainie). Po trzecie, pochodzili z różnych stanów społecznych – rodzina Władimira to drobna szlachta, a Natalii – chłopci z powiatu hrubieszowskiego guberni lubelskiej. Warto dodać, że chrzty przeprowadzano w kilka dni od urodzenia dziecka. Uroczystość religijną prowadził duchowny Okręgu Warszawskiego protojerej Lew Wasiljew Ignatowicz. Jego wysokie stanowisko dodatkowo wskazuje, że nie był „zwykłym” proboszczem, a więc stanowi kolejny dowód o „nieparafialnym” charakterze ostrołęckich prawosławnych.

Tab. 2. Wybrane akta urodzeń prawosławnych w Ostrołęce za 1911 r.

Płeć		Ur.	Chrze- st	Imię	Imię, <i>otczestwo</i> , nazwisko rodziców, wyznanie	Imię, <i>otczestwo</i> , nazwisko chrzestnych, wyznanie	Kto dokonał chrztu
M	K						
1		3 I	5 I	Władimir	Pomocnik maszynisty Ostrołęckiego depo, rodowity <i>dworzanin</i> jekaterynosławskiej guberni Władimir Władimirowicz Sawinow i prawowita żona jego Daria Klimentowa, oboje prawosławni	Starszy maszynista Ostrołęckiego Depo, rodowity <i>dworzanin</i> Jekaterinosławskiej guberni Władimir Iwanow Sawinow i Jelena Iwanowa Karowina, oboje prawosławni	Duchowny Warsz. Okręgu protojerej Lew Ignatowicz
	1	2IV	9 IV	Natalia	Pracownik remontowy stacji Ostrołęka, chłop z powiatu hrubieszowskiego [...] Jacennok i prawowita żona jego Anna Josifowa, oboje prawosławni	Mistrz kolejowy z powiatu hrubieszowskiego Filip [...] Jacennok i Barbara Gieorgijewa Klimut, oboje prawosławni	Protojerej Lew Ignatowicz

Źródło: APW-P, ASC PPO, sygn. 1 (Akta urodzeń, małżeństw, zgonu 1911-1912).

Uwaga: M- mężczyzna, K – kobieta; 1 – kolejny akt wg płci; [...] – nieczytelny tekst.

Podobnie tabelarycznie były sporządzane akty małżeńskie (nie zachowały się akta za 1912 r.). Przywołany w Tab. 3 akt poza oczywistymi informacjami (dane o panu młodym i pannie młodej: imię, otczestwo, nazwisko, ile lat, wyznanie, czy to pierwszy ślub) wskazuje również na mocny już związek prawosławnych z Ostrołęką – Michał Ałtuchow, mimo że stacjonował dość daleko (3 Narewski Pułk Piechoty wchodził w skład 1 Dywizji Piechoty i 2 Brygady Piechoty, stacjonujących w Smoleńsku⁸²), to jednak ślub brał w *Spaso-Preobrazenskiju cerkwi w g. Ostrolenkie* – chyba, że ślub po prostu przeprowadzono w miejscu zamieszkania panny młodej, choć to się wydaje mniej prawdopodobne ze względu na wspomniany garnizonowy charakter cerkwi.

Tab. 3. Wybrany akt małżeństwa prawosławnych w Ostrołęce w 1914 r.

Data	Pan młody	Panna młoda	Kto dokonał	Świadkowie
8 I	<i>Padifuczik</i> 3-go Narewskiego Pułku Piechoty Michał Tymofiejew Ałtuchow, l. 22, prawosławny, pierwszy ślub	Córka doktora prawa Wiera Pawłowa Gotowcewa, l. 17, prawosławna, pierwszy ślub	Protojerej Lew Ignatowicz	<i>Padifuczik</i> 4-go pułku Artyleryjskiej Brygady Jewgienij Władimirowicz Tychmieniew, <i>Padifuczik</i> 14-go Oleneńskiego Pułku Piechoty Władimir Pawłowicz Azbielew

Źródło: APW-P, ASC PPO, sygn. 4 (Akta urodzeń, małżeństw, zgonu 1914).

Na koniec warto też przyjrzeć się sporządzonym aktom zgonów/pogrzebów. Jego formularzowo--tabelaryczny charakter nie przeszkodził bogactwu zawarości, o wiele większemu niż odpowiednie katolickie czy żydowskie. Poza danymi o osobie zmarłej (Tab. 4), znajdują się tu też informacje o dacie oraz miejscu pogrzebu. Bardzo ciekawą rubryką, niespotykaną gdzieindziej, jest informacja o wcześniejszej opiece duszpasterskiej, a przede wszystkim o przyczynie śmierci. Oczywiście może dziś razić zdawkowy medyczny opis, jak w przypadku śmierci 1-miesięcznej Luby Danilczyk – *iz-za dietskoj niemoszczi* (z powodu dziecięcej niemocy).

Tab. 4. Wybrany akt zgonu prawosławnych w Ostrołęce w 1913 r.

Data		Osoba zmarła	Powód śmierci	Kto pełnił posługi spowiedzi i komunii	Kto dokonał pogrzebu i gdzie
śmierci	pogrzebu				
26 VII	27 VII	Córka listonosza Ostrołęckiego Pocztowo-telegraficznego Kantoru, Luba Iwanowa Danilczyk, 1 miesiąc, prawosławna	Z powodu dziecięcej niemocy (<i>niemoszczi</i>)	Z powodu małoletności nie uczestniczyła	Protojerej Lew Ignatowicz, pochowana na ostrołęckim cmentarzu miejskim

Źródło: APW-P, ASC PPO, sygn. 2 (Akta urodzeń, małżeństw, zgonu 1913).

Innym interesującym dokumentem wglądu w społeczność prawosławnych już z samego miasta, a nie jak dotąd ze stacji Ostrołęka jest zachowany spis uczestników prawosławnego sakramentu pokuty w święto Wniebostapienia Pańskiego 1914 r. (Tab. 5), a więc tuż przed wybuchem wojny. Niektóre z wymienionych w dokumencie 76 osób mają wyraźne polskie pochodzenie (poza

⁸² https://pl.wikipedia.org/wiki/3_Narewski_Pu%C5%82k_Piechoty, dostęp 10 sierpnia 2021 r.

wspomnianą katoliczką Michaliną, synową protojereja Ignatowicza, także: Aleksander Zalewski, Julianna Bartaszko, Cyprian Kommus), co świadczyłoby o konwersjach na prawosławie. Spis wyraźnie wskazuje na dość sporą liczbę prawosławnych w ogóle, jako że część z uczestników uroczystości występuje „poza rodzinami” (np. nastoletni L. Chitro, A. Grinczik, M. Adamowicz, M. Chałow).

Tab. 5. Prawosławni uczestniczący w sakramencie pokuty (spowiedzi) i eucharystii w cerkwi p.w. Przemienienia Pańskiego w Ostrołęce w święto Wniebowstąpienia Pańskiego 1914 r.

Osoba	Wiek	Stan społ.	Osoba	Wiek	Stan społ.
protój. Lew Wasiljew Ignatowicz	71	Duchowny	Włodzimierz Nikiforow Szulejko	17	Chłopski
syn Sergiusz Lwow Ignatowicz	47	j. w.	Georgij Nikiforow Szulejko	12	j. w.
żona Michalina Iwanowa	41	j. w.	Anna Iwanowa Bekowa	60	Wdowa
(katoliczka)	9	j. w.	Zofia Matwiejewa Pogorelska	27	Chłopski
syn Włodzimierz Ignatowicz	45	Wojskowy	Anastazja Iwanowa Grinczik	16	Panna
rotm. Urz. Żand. Mikołaj	35	j. w.	Anastazja Jakowlewa Łosiewlicz	67	Chłopski
Nikołajew	11	j. w.	Michał Siemienow Adamowicz	17	j. w.
żona Maria Iwanowa Nikołajewa	9	j. w.	Anna Timofiejewa Grigoriew	33	j. w.
syn Mikołaj Nikołajew	23	Buchalter	syn Gienadij	8	j. w.
Włodzimierz Nikołajew Dubiński	21	Praca państw.	Symeon Andrejew Skok	47	j. w.
Aleksander Julianow Zalewski	30	j. w.	Wasilij Pawłow Muzyczuk	23	j. w.
Wasilij Antonow Sudnik	29	j. w.	Wasilij Iwanow Dynnik	28	j. w.
Maria Łazariewa	28	Praca w domu	Aleksander	36	j. w.
Wiera Aleksiejewa Citko	25	Dozorca	Konstantinow Dmitriew	32	j. w.
Julianna Aleksandrowa Bartaszko	32	Nauczycielka	żona Olga Iwanowa	8	j. w.
Włodzimierz Nikołajew	25	Nauczyciel	córka Zinaida	18	j. w.
Śmiałewicz	42	Ż. konduktora	Awdiusz Pawłow Muzyczuk	27	j. w.
Katarzyna Wasiljewa Nielawicka	58	Wdowa	Mark Jemielianow Pogorelski	43	j. w.
Wasilij Aleks. Aleksiejew	32	Ż. Konduktora	Symeon Andrejew Chaniranow	40	j. w.
Barbara Ławrientiewa Seankiewicz	16	Praca państw.	Cyprian Kommus	29	j. w.
Irina Osipowa Żajworonkowa	37	Konduktor	Jan Teodorow Jasieniecki	50	j. w.
Maria Misiuk	27	j. w.	Maria Iwanowa Jasieniecka	58	j. w.
Dymitr Charłamow Kriwołanow	33	Ślusarz	Jan Iwanow Sepielewicz	14	j. w.
Iwan Matwiejew Szandgaj	47	j. w.	Aleksander Nikiforow Szulejko	47	j. w.
żona Maria Piotrowa	16	j. w.	Dionizy Symeonow Czedotariew	30	j. w.
Makoim (?) Matwiejew Czaniejew	31	j. w.	Anastazja Wasiliew	38	j. w.
żona Anastazja Stiepanowa	28	j. w.	Miedwiedkowa	33	j. w.
Syn Dymitr	26	j. w.	Natalia Konstantinowa Szulejko	50	j. w.
Kuźma Sylwestrow Gomoła	25	j. w.	Teodor Gawriłow Aganin	60	j. w.
żona Anna Jozafatowa	30	Prac. Poczty	Kazimierz Martinow Sotnikow	18	j. w.
Konstanty Nikołajew Gałusko	28	Chłopski	Mark Raszewski	30	j. w.
żona Anna Iwanowa	63	j. w.	Georgij Lwow Kojowicz	32	j. w.
Hawrił Łukicz Dukan	23	j. w.	Nikołaj Aleksiejew Prokofiew	20	j. w.
Jelena Grigoriewa Komarowa	38	j. w.	Jan Matwiejew Karpow	19	j. w.
Grigorij Filippow Siergiejew	24	j. w.	Eugenia Osipowa Woronina	63	j. w.
Wasilij Michaiłow Koczetow	22	j. w.	Sergiusz Iwanow Czepielewicz	21	j. w.
Nikifor Joachimow Zubariew	77	j. w.	Wasilij Iwanow Sielich	14	j. w.
Hawrił Tymofiejew Osipuk	17	j. w.	Jan Iwanow Zacharczuk	26	j. w.
Jakub Osipow Pietanowicz			Michaił Iwanow Chałow		
Maria Georgijewa Matunijewicz			Aleksander Nikitin Olesiuk		
Leon Chitrow					

Źródło: APŁ, ŁDP, sygn. 48, k. 20-23, Ispovednaja wedomost po Ostrolenskoj Spaso-Preobrażenskoj Cerkwi v 1914 g.

Uwaga: „syn”, „żona”, „córka” odnosi się do osoby powyżej.

4. Struktura wyznaniowa Ostrołęki i przedmieść w 1906 r.

Struktura wyznaniowa Ostrołęki i przedmieść w 1906 r.

Miasto powiatowe, gminy, miejscowości, kolonie	Przynależność do parafii		Poszczególne wyznania					łącznie
	katolickiej	prawosławnej	katolicy	prawosławni	luterranie	żydzi	inni ¹	
Ostrołęka z przedmieściami	Ostrołęka	Ostrołęka						
Ostrołęka	jw.	jw.	3962	2123	142	4079	-	10306
Antonie	jw.	jw.	321	-	-	6	-	327
Białobiel i kol. Klimutowizna	jw.	jw.	240	-	-	7	-	247
Gnaty i kol. Jegliny, Kordowizna i Kulikowizna	jw.	jw.	414	-	-	-	-	414
Zabrodzie i kol. Olszewo-Małe, Kowalscy, Łaz-Sawiński	jw.	jw.	200	-	-	-	-	200
Pisarki	jw.	jw.	4	-	-	-	-	4
Otok	jw.	jw.	51	-	-	-	-	51
Konstantynówka	jw.	jw.	76	-	-	-	-	76
Łazy i kol. Łazy-Batlaki	jw.	jw.	210	-	-	-	-	210
Gardzioły, Kaczyńscy, Kamionowizna, Pietraki								
Łęg Przedmiejski	jw.	jw.	778	-	-	-	-	778
Podrężewo	jw.	jw.	67	-	-	-	-	67
Ostrowy	jw.	jw.	95	-	-	-	-	95
Wojciechowice	jw.	jw.	300	3070	400	50	150	3970
Siemnocha i kol. Ostrów	jw.	jw.	132	-	-	-	-	132
Łącznie			6850	5193	542	4142	150	16877

Źródło: „PKŁG” 1906, s. 130-149; obliczenia własne: „Łącznie”, „Razem”.

Uwaga: ¹ - chodziło o inne wyznanie żołnierzy rosyjskich, stacjonujących w Wojciechowicach – głównie mogli to być muzułmanie (ze względu na strukturę wyznaniową Cesarstwa Rosyjskiego).

Zał. Profesje nierolnicze w Ostrołęce – struktura narodo-wyznaniowa (stan na 5 sierpnia 1830 r.)

Zawód (liczba <i>Professionalistów</i>)	Polacy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Żydzi-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Niemcy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)
<i>Billard utrzymujący</i> (1)	-	1: Icek Izrael (4)	-
<i>Bednarz</i> (3)	3: Karol Łysakowski (2), Bartłomiej Dyspolski (1), Mateusz Zalewski (1)	-	
<i>Blacharz</i> (1)	1: Dawid Blachowicz (2)	-	

Zawód (liczba <i>Profesjonalistów</i>)	Polacy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Żydzi-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Niemcy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)
Cieśla (3)	2: Nikodem Bielicki (1), Piotr Kowalewski (1)	-	1: Ferdynand Kipert (4)
<i>Cyrulik</i> (2)	-	2: Nachman Leybka Brokowski (3), Herszek Doliwer (3)	-
Czapnik (1)	-	1: Eliaszkowicz (1)	-
Farbiarz (2)	2: Adam Lenzian (1), Michał Witkowski (1)	-	-
Garncarz (9)	9: Stanisław Surawski (3), Franciszek Pajka (2), Bonifacy Korczakowski (2), Daniel Korczakowski (2), Franciszek Janicki (2) Antoni Markowski (3), Wiśniewski (2), Antoni Szwakowski (3), Walenty Zawistowski (4)	-	-
<i>Garbarz</i> (5)	-	5: Izrael Chmiel (8), Leyba Żądź (8), Abraham Śniader (8), Herszek Śniader (8), Mosiek Pokorny (4)	-
Handlarz (13)	8: Franciszek Bednarczyk (10), Adam Rawa(10), Kazimierz Grabowski(12), Wojciech Rządowski(15), Bartłomiej Bojanowski(15), Andrzej Augustowski(2), Wacław Cienik(2), Rafał Olszyński(2)	4: Mortko Sapier (6), Chaim Rozan (10), Berek Mendel (15), Nosek Bączek (10)	Gottfryd Berek Berg?(2)
Introligator (3)	-	3: Berek Rubinsztejn (1), Leyba Szretter (1), Chaim Perlamuter (1)	-
Kupiec (3)	-	3: Mendel Jerozolimski (45), Aleksander Bernsztejn (45), Chaim Tykociner (45)	-
<i>Kramarz</i> (9)	3: Wojciech Rządowski(8), Franciszek Wardziński(3), Rafał Olszyński(6)	5: Lewin Lewi (4), Ryfka Rubinsztejn (18), Szlama Rubinsztejn (6), Icek Izrael (3), Joel Izrael(3)	1: Frank Wezer(18)
Karczmarz (6)	1: Jan Surawski(8)	5: Juda Leyzer (4), Abram Bursztyn (18), Joachim Lewi (18), Lewin Salomon (6), Chaja Rubinsztejn (18)	-
Kamieniarz (1)	1: Kajetan Lewandowski(	-	
Kowal (4)	3: Feliks Kopecki(1), Wiktor Październicki(1), Bonifacy Ignatowski(2)	-	1: Karol Cerbenoff (3)

Zawód (liczba <i>Profesjonalistów</i>)	Polacy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Żydzi-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Niemcy- liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)
Krawiec (16)	5: Wojciech Rompelli(2), Jan Janowski(2), Feliks Suwiński?(1), August Kotakowski(2), Tadeusz Zarzycki(2)	9: Abram Doype? (4), Mortek Berekson (3), Peysak Lewton (2), Judka Blumenfeld (2), Leyba Mest (2), Nosek Lewton (2), Jankiel Blum (2), Szmul Joszk (2), Wolf Kurczak(2)	2: Wolf Hamczyk? (2), Michał Eysmund (2)
<i>Kuśnierz</i> (2)	2: Szapuzza? Dąbek(1), Wawrzyniec Dyspolski(2)	-	-
Kapelusznik (2)	2: Antoni Dohl(2), Franciszek Dohl(2)	-	-
<i>Kołodziej</i> (2)	1: Stanisław Grabowski(1)	1: Icek Jedwabryk(2)	-
<i>Mularz</i> (7)	6: Józef Olszyński(2), Franciszek Rogowski(3), Józef Nierwiński(3), Jakub Nierwiński(2), Jan Moczulski(3), Franciszek Swiawski?(2)	1: Abram Mest(3)	-
Muzykant (1)	1: Marcin Kazmeyski(1)	-	-
<i>Mydlarz</i> (1)	-	1: Chaim Perlamuter (2)	-
Młynarz (2)	1: Jan Żuk(9)	-	1: Bernard Hanke(13 6)
<i>Olearz</i> (2)	-	1: Mosiek Pokorny (20)	1: Ludwik Baum(6)
Piekarz (25)	12: Stanisław Korczakowski(4), Aleksander Nierwiński(4), Jan Zak(4), Stanisław Camlet(4), Andrzej Augustowski(4), Jan Nierwiński(4), Stanisław Sawicki(4), Jan Grabowski(4), Józef Grabowski(4), Tekla Witkowska(4), wdowa Patanowicz?(4), Anna Grabowska(4)	12: Leybka Grosman (4), Mosiek Herszek (4), Chaim Eyzenberg (4), Josk Spiro (4), Izrael Sapien (4), Szmul Segal (4), Mortek Spiro (4), Abraham Fiszner (4), Kisiel Krayka (4), Szymek Rubinsztejn (4), Zelik Śniadowicz(4), Baruch Wrona (1)	1: Gottfryd Berek/Ber g?(4)
<i>Powroźnik</i> (2)	2: Jan Witkowski(3), Andrzej Zawistowski(3)	-	-
<i>Przekupnica drobiu</i> (1)	1; Wiktoria Kielczewska(1)	-	-
<i>Przekupnik drobiu</i> (2)	2: Szymon Sulik(2), Walenty Gawrychowski(3)	-	-
<i>Przekupnik ryb</i> (11)	2: Agnieszka Rogalska(1), Barbara Bąkowska(1)	9: Szmul Śniader (1), Wolf Kurczak(1), Icek Grosman(1), Berek Mendel (1), Mosiek Rozenthal (1), Herszek Sokol (1), Josk Mest(1), Majer	-

Zawód (liczba <i>Professionalistów</i>)	Polacy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Żydzi-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Niemcy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)
		Morthay (1), Zurek Markus (1)	
Rybak (3)	Marcin Perka(1), Franciszek Budziński(1), Kazimierz Machciński(4)	-	-
Rzeźnik (17)	13: Adam Rawa(4), Wojciech Kwiatkowski(4), Franciszek Bojanowski(4), Leon Budziński(4), Tomasz Milewski(4), Felicjan Nierwiński(4), Piotr Lewandowski(4), Józef Murawski(4), Franciszek Dąbrowski(4), Józef Jasionowicz(4), Stanisław Budziński(4), Jakub Laskowski(\$), Jan Nierwiński(4)	3: Mortek Herszek (8), Leyba Chacek (8), Chaim Leyzer (8)	1: Wdowa Hönike(4)
<i>Rzeźak</i> (1)	-	1: Szmul Segal (2)	-
<i>Rymarz</i> (3)	3: Tomasz Zaorski(2), Mateusz Modrzejewski(1), Ludwik Stachurski(1)	-	-
<i>Szynkarz</i> (17)	10; Rozalia Żebrowska(90), Karol Majewski(90), Antoni Raczkiewicz(90), Wacław Cienik(90), Kacper Krakowski(90), Andrzej Augustowski(90), Rafał Olszyński(90), Marianna Apmanowicz(90), Katarzyna Byczkowska(90), Józef Nierwiński(90)	5: Lewin Salamon (90), Chaim Tykociner (90), Icek Izrael(90), Lewin Goldbrach (90), Leyba Chacek (90)	2: Gottfryd Berek/Berg?(90), Karol Cerbenoff (90)
Ślusarz (3)	3: Stanisław Szadrowski(2), Franciszek Tylman(3), Jan Szrotter(3)	-	-
Szewc (23)	20: Jan Wiśniewski(1), Tomasz Netta(1), Franciszek Netta(2), Antoni Sawicki(2), Tomasz Mróz(4), Wincenty Merecki(2), Antoni Mrozek(1), Piotr Merecki(1), Kanty Mierzejewski(2), Franciszek Kłoss(2), Wawrzyniec Bieńkowski(2), Tomasz Zalewski(2), Franciszek Majewski(1), Augustyn Siewierowski(1), Jakub Zazieblecki(2), Antoni Merecki(2), Kacper Szpiotk(1), Józef Zawistowski(1), Jan Kalinowski(2), Piotr Styort?(1)	-	3: Karol Limbom stary(1), Karol Limbom młody(2), Wilhelm Benz(1)
Stolarz(6)	6:Franciszek Budrzycki(2), Andrzej Szymański(1), Jan Lenkiewicz(4), Józef Lenkiewicz(4), Jan Masłowski(3), Wojciech Murawski(3)	-	-
Tracz (1)	1: Wojciech Gasior(1)	-	-
Tokarz (7)	2: Szymon Bakowski(4), Antoni Pozarzycki(2)	5: Abram Bursztyn (4), Nehemiasz Bernszteyn (4), Fiszal Bernszteyn (4), Rahm? Chacek (4), Szymek Bernszteyn (4)	-

Zawód (liczba <i>Professionalistów</i>)	Polacy-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Żydzi-liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)	Niemcy- liczba, imię i nazwisko (wysokość podatku rocznego w zł)
Tkacz (10)	10: Antoni Majkowski(1), Regina Kowalska(1), Kunegunda Kwiatkowska(1), Helena Sarpicka?(1), Marianna Kowalewska(1), Elżbieta Zalewska(1), Marianna Surawska(1), Anna Szymańska(1), Katarzyna Reklewicz(1), Anna Ardan(1)	-	-
<i>Waciarz</i> (2)	-	2: Morteck Fabier (1), Icek Grosman (1)	-
Zegarmistrz (1)	1: Jan Noak?(3)	-	-
Łącznie: 236	149	72	15

Źródło: AGAD, KRSW, sygn. 4443, s. 365-375, Lista imienna wszystkich Kupców i Karczmarzy oraz wszelkich Rzemieślników i Professionsalistów w Mieście Ostrołęce zamieszkałych do opłaty na rzecz Kassy Miejskiej pociągnąć się mających, sporządzona w Ostrołęce dn. 5 sierpnia 1830 r.

Uwagi: - zachowano oryginalną pisownię imion i nazwisk, poprawiono jedynie błędne zapisy niektórych imion (np. „Haim”, „Hacek” „Peyzak”),
- kursywą zapisano współczesne określenia zawodów, dziś rzadko używane,
? - niepewna czytelność nazwiska lub imienia.

Streszczenie

Artykuł przedstawia wkład mniejszości wyznaniowych Mazowsza Północno-Wschodniego w rozwój gospodarczy regionu. Ukazano zostało także miejsce przedstawicieli mniejszości wśród społeczności regionu. Na wybranych przykładach ukazano partycypację przedstawicieli mniejszości w poszczególnych przedsięwzięciach realizowanych na omawianym obszarze, a także reprezentowane przez nich profesje.

Summary

This article presents the contribution of religious minorities in Northeastern Mazovia to the region's economic development. It also examines the place of minority representatives within the region's communities. Selected examples illustrate the participation of minority representatives in specific projects implemented in the region, as well as the professions they represent.

Słowa kluczowe

Żydzi, mniejszości wyznaniowe, prawosławni, uprzemysłowienie

Keywords

Jews, religious minorities, Orthodox Christians, industrialization